

Gullmedalje NM hifi 2020: Oscar Grimstad, Foss vgs

Moderniteten

Den førmoderne verden var en jammerdal, en begredelig virkelighet å bli født inn i. «Life is nasty, brutish, and short» sa den politiske filosofen Thomas Hobbes, da han beskrev tilværelsen i hans samtid. Opplysningstiden, med en klokkeetro på fornuften, framskrittet og friheten, ønsket å endre på dette. Men for å forandre verden, må man først forstå den. Dette danner utgangspunktet for den vitenskapelige søken, hvor man kaster av seg lenkene som kirken har pålagt mennesket med sine mange advarsler mot det de kalte *curiositas*, menneskets syndige kunnskapssøken og nysgjerrighet. Menneskeheten forstod etter hvert at «kunnskap er makt», som Francis Bacon var vennlig nok til å påpeke. Fornuften som bærebjelke i den moderne tidsalder, gjorde at levekårene ble adskillig forbedret – barnedødeligheten sank og velstanden økte (etter den industrielle revolusjon), mennesket ble friere og samfunnene langt mer demokratisk (via den franske og amerikanske revolusjons idealer), og sivilisasjonen bevitnet en generell oppblomstring i menneskets levekår.

Men framskrittet kommer til en pris, og kritikken var ikke nådig da den først kom. Theodor Wisengrund Adorno og Max Horkheimer skrev i 1944 «Opplysningens dialektikk», et enestående verk i moderne idehistorie. De anvendte marxistiske begreper i sin sivilisasjonskritikk og hevdet bl.a. at den kjølige og vitenskapelige fornuften fremmedgjør mennesket, bl.a. ved å avfortrylle verden; borte er tilværelsens mystikk, poesi og kunst. I stedet erstattes behovet for kulturell underholdning av en kulturindustri, best eksemplifisert gjennom Hollywood. Horkheimer og Adorno kaller det for «opplysningens massebedrag». Her skapes alt ut ifra en oppskriftsmessig tilnærming til kunst og kultur. Maskineriet som produserer standardiserte varer, forhindrer oss i å tenke og skape noe nytt (Moum, 2018, s. 50). Jeg velger å tolke kulturindustrien som en repressiv frihet, et kuende og distraherende element for å lede oppmerksomheten bort fra de urettferdige og undertrykkende sosiale og økonomiske strukturene.

Horkheimer og Adorno var begge jøder i eksil, og de ønsket å forklare ut ifra Holocaust den vestlige sivilisasjons dialektiske utvikling. Den har gjort et omslag, påsto de, tatt et langt steg tilbake i det som lenge har vært framskrittets utelukkende positive utvikling. Fornuften har fått et dialektisk utslag: de beskyldte sivilisasjonen for å objektivere mennesket, fremmedgjøre og tingliggjøre det via en instrumentell fornuft (en rasjonalitet som søker å anvende/bruke mennesket til egen fordel). Holocaust er et slikt eksempel på hvordan fornuften slår over i ufornuft, barbari og kynisme. Dette står skrevet i «Opplysningens dialektikk» (Vagant, 2009):

«... mytens mørke horisont blir opplyst av den kalkulerende fornuftens sol, og under dens iskalde stråler modnes det nye barbariets frø.»

Videre hen kritiserer de opplysningen og teknologien for etter å ha oppnådd kontroll over den ytre natur, krever en tilsvarende kontroll over den indre natur. Fornuften som en gang kun skulle ha herredømme over naturen, ender opp med å kue og kontrollere mennesket. Igjen ser vi en dialektisk utvikling av fornuften, hvor den vender seg mot mennesket (Torjussen, -).

Dette gir klare assosiasjoner til Michel Foucaults kritikk av fornuften som maktutøvelse. På samme måte som naturvitenskapen kuer naturen gjennom fornuften, vil samfunnsvitenskapen rasjonalisere og forklare samfunnet, psykologien vil forklare lidelser og psykisk ustabilitet. I seg selv høres det ikke fullt så ille ut, for sannhet er vel noe verdt å streve etter? Det er når vi ser virkningene og hvordan disse kunnskapsområdene anvender de vitenskapelige funnene, at det gir grunn til engstelse: naturvitenskapen åpner for å misbruke og ødelegge gjennom hodeløs og grådig ressursutvinning, samfunnsvitenskapen gir oss tiltak som reduserer kriminalitet og sosiale avvik, psykologi hjelper oss å holde lidelser og depresjoner i sjakk. Dette er opplysningens normalisering av avvikere (Moum, 2018,

Gullmedalje NM hifi 2020: Oscar Grimstad, Foss vgs

s. 53). Vi innbiller oss at vi oppnår større autonomi gjennom fornuften og framskrittet, men det er bare nye former for maktutøvelse vi ser, i regi av den kalkulerende, instrumentelle fornuften.

Etter all denne pessimistiske sivilisasjonskritikken, hvem var så forkjemperne for opplysningen og framskrittet? Det var jo ikke alle som erklærte at moderniteten hadde spilt fallitt.

Det er her først viktig å understreke at Adorno og Horkheimer var begge enige i at fornuften og opplysningen hadde mye godt for seg, men at vi aldri måtte la opplysningsprosjektet stagnere, at det hele tiden må utvikles videre, fordi det bare er «via fornuften at frihet er mulig» (Moum, 2018, s. 50).

Andre sentrale figurer er selvfølgelig vitenskapsmennene, de som levde i opplysningstiden og i de påfølgende århundrenes hig etter kunnskap. De ga ettertrykkelig uttrykk for sin mening om opplysning som menneskets frigjørere; sannhet var det eneste av betydning, og sannheten var bare sannhet dersom den kunne dokumenteres empirisk (dette vil bli utforsket nærmere i oppgave 2).

William Friedrich Hegel kan også sies å være en viktig skikkelse i moderniteten. Som kanskje en av de mest innflytelsesrike filosofene står særlig dialektikken hans, *verdensåndens utvikling*, igjen som en stor intellektuell bragd. Dialektikken forklarer idehistorien og fornuftens utvikling svært enkelt: en tese avlastes av en anti-tese, før en syntese, med det beste fra begge verdener, overtar som den rådende idé. Han legger fram sin teori om at fornuften og kunnskap akkumuleres, og dermed at hver ny generasjon besitter mer informasjon og kunnskap, og er hakket smartere, enn den foregående. Verden er i konstant endring, og fornuften viser vei. Hegels forkjærlighet for fornuften gjør at han føyer seg inn i rekken av modernitetens bastionfigurer.

Å erobre andre land var en kjapp og enkel måte å oppnå økonomisk gevinst, og statlige kriger florerte i den førmoderne tid. Et viktig aspekt ved det moderne prosjektet var derfor å skape en bedre verden på kontinentalt nivå, en fredeligere og tryggere verden for alle. Dette innebar internasjonale regler for krigføring, foreslått av nederlanderer Hugo Grotius. Det var også Kant som skrev om den «evige freden», og hans ideer fungerte som forløper til det som senere ble kjent som *folkeretten*, og var inspirasjon til overnasjonale, FN og EU. Immanuel Kant var også en av dem som tok til orde for opplysningens frigjørende effekt, da han sa at bare fornuften kunne føre mennesket «ut av den selvforskyldte umyndighet» (Moum, 2018, s. 23). Sekulariseringen i den moderne verden kunne hente inspirasjon fra Nietzsche og Marx, henholdsvis med sitatene «Gud er død» og «religion er folkets opium», hvor begge ønsket å fremheve religionens bedøvende og slavebindende virkning. Men ingen av dem var modernitetens sterkeste forkjemper. Det er nok mer riktigere å peke på en slags kollektiv consensus, en folkelig enighet, om at tilværelsen var blitt adskillig bedre. Som et resultat av vitenskapens store meritter, som den kløktige oppdagelsen at klor i vann gjorde det drikkelig, eller sanitære forbedring for å redusere barnedødeligheten. Dette ga befolkningen tiltro på opplysning og fornuften, på det moderne prosjektet.

Det er utvilsomt Adorno og Horkheimers syn på fornuften og det moderne prosjektet som har mest for seg, nettopp fordi de makter å se begge sider av saken. Selv om fornuften bærer med seg mye godt, og selv om den har forandret verden til det ugjenkjennelige de siste århundrene (i positiv forstand), er det direkte farlig å ha en naiv og bunnløs tiltro til fornuften som velgjører. Fornuften er ikke nødvendigvis moralsk. Alle rasjonelle aktører kan anvende den, det er de som har en moral å tillegge fornuften, og den kan variere i voldsom grad. Det kan gi svært uheldige konsekvenser, og det finnes nok av eksempler i verden som belyser poenget. Det begås antagelig flere onde handlinger

Gullmedalje NM hifi 2020: Oscar Grimstad, Foss vgs

som resultat av en kalkulerende, barbarisk fornuft, enn av ondsinnet uvitenhet. Systematisert, utpønsket ondskap (Holocaust, Balkan) gir de mest omfattende konsekvensene. Det er neppe lurt å hengi seg til en blind tiltro til fornuften, fordi den manifesterer seg i de mest groteske handlinger, som vi ikke makter å oppdage tidsnok når vi ikke kritiserer framskrittet, teknologien og sivilisasjonen som helhet i stor nok grad.

Sivilisasjonskritikken til de to Frankfurterne er unektelig relevant også i dag: med nyliberalismens fremmed- og tingliggjøring, med den voksende kulturindustrien – som ikke lenger bryr seg om å legge skjul på den standardiserte kunst- og kulturproduksjonen – og en kapitalisme og en industri så destruktiv og grådig at naturens permanente ødeleggelse er nært forestående. En overdrivelse? Tja, kanskje. Men ikke desto mindre står poenget klart og tydelig igjen:

Det vil alltid være hensiktsmessig, nei; *nødvendig*, å kritisere sin egen samtid og sivilisasjon.

2)

Hvordan kan vi vite om noe er sant? Hva skiller vitenskap fra pseudovitenskap (demarksjonsproblemet)? Det finnes mange fremgangsmetoder for å nå fram til en objektiv sannhet, en rekke epistemologiske teorier jeg kjapt vil gjengi.

Den hellige treenighet, bestående av Descartes, Humes og Kant, kan forstås som en dialektisk tilnærming til erkjennelsesteori. Descartes, som en hardbarka rasjonalist, påstod at sansene vil lyve for oss, og kun bevissthet om bevissthet er den eneste gyldige logiske struktur som kan gi oss objektiv sannhet (cogito ergo sum, så utleder han av det hele den objektive virkelighet). Humes, ser man bort ifra hans håpløse påstand om at vi kan egentlig ikke årsaksforklare noe som helst, fordi forbindelsene er ikke sansbare, kun virkningene av dem, så er han empiriker, dvs. at han vektlegger sansenes betydning for vår erkjennelse av virkeligheten. Kant forener rasjonalismen og empirismen i sitt forsøk på å redde naturlovene fra Humes hensiktsløse skeptisisme. Han er også en syntese av de to, fordi han motsetter seg både Humes påstand om at vi ikke kan vite noe sikkert, og Descartes ide om en fullstendig objektiv sannhet om verden, ved å påstå at det finnes en sann forståelse av verden for hvert subjekt (Das Ding fur mich). Vi sanser verden (all erkjennelse begynner med erfaring, slik åpner han boka «Kritikk av den rene fornuft»), riktignok ikke slik den er i seg selv, det kan vi aldri gjøre, men slik den fortøner seg for oss. Disse sansene kan vi stole på til en viss grad, men vi avhenger av at vi er i stand til å rasjonelt prosessere sanserfaringene i hjernen gjennom to anskuelserformer (tid og rom) og 12 forstandskategorier (eksempelvis årsaksforhold og substans) (Bondevik, H. m.fl., 2007). Slik forener han både skeptisisme og troen på objektiv sannhet, og fullstendig empirisme og rasjonalisme. Det er en fornærmende overfladisk gjennomgang, men det får så være. Det står viktigere ting på agendaen.

Finnes det endelige sannheter? Eller er forskning og vitenskap en endeløs prosess hvor kunnskap akkumuleres i det uendelige? Kanskje er det slik at en tanke aldri er ferdig tenkt og nyeste forskning aldri er siste forskning. På denne måten sirkler vi inn fasiten. Det er overensstemmende med Hegels tro på fornuftens kumulative og dialektiske utvikling (sten for sten). Samtidige er det nedstemmende og også kanskje litt skummelt/farlig å ikke kunne sitte på noen absolutte sannheter om verden. Dersom man inntar et postmodernistisk standpunkt, så avhenger objektiv sannhet av øyet som ser,

Gullmedalje NM hifi 2020: Oscar Grimstad, Foss vgs

av hvilke paradigmer og språkspill subjektet baserer sine antagelser på. Språkets makt over vitenskapen er stor, det samme er de sosiale faktorene og rammene man er del av. Jeg velger å kalle det mentale rammeverk som omgir menneskesinnet, og som har innvirkning for all tenkning, også vitenskapen, for den *kognitive skrustikke*. Se for deg verktøyene som ble brukt til å måle hodefasjon og størrelse til et raseteoretisk formål i tidligere tider. Disse plasseres, i overført betydning selvsagt, fortsatt på hodene våre. Vi formes av samfunnet før vi rekker å forme det, jo mer påvirket vi blir, desto mer strammes verktøyet som omkranser hjernen vår. For å oppnå sann kunnskap, må vi kaste av oss den mentale begrensningen i form av språkspill og paradigmer (dessverre er dette nærmest umulig...), og sannheten vil åpenbare seg for oss, og vi vil imøtekomme den uten metafysiske antagelser og språklige hemninger. Den viktigste erkjennelsen er denne: Sannhet forutsetter frihet.

I mine øyne mener jeg at man kan nå fram til noen grunnleggende objektive sannheter. Dette gjelder moral, naturvitenskap, psykologi, sosiologi og humaniora (døg her i begrenset omfang), og metafysikk. Det er problematisk og forstyrrende å leve i absolutt uvitenhet om den materialistiske verden, man er nødt til å kunne fastslå naturlover eller logiske og matematiske utregninger. Når man så skal finne fram til objektive sannheter, mener jeg at det viktigste er at det finnes empirisk grunnlag for noe. Det er i naturvitenskapen som det er i sosiologien; innsamling av empirisk data må være av størst betydning og prioriteres først. Men jeg er av den mening at videre derfra skal det aksepteres ut ifra en *rasjonell* tilnærming at vi trekker slutninger utover det empiriske og inn i det abstrakte. Det må dog være en gyldig logisk struktur når man beveger seg over i det abstrakte. Vitenskapsmenn, forskere, filosofer og andre står fritt til å fremlegge sitt teorem alt ettersom det inneholder en gyldig logikk og et empirisk premiss/fundament. Eksempelvis slik Stephen Hawking lenge før alle andre, *lenge før det i det hele tatt var mulig å observere*, oppdaget fenomenet sorte hull. Gjennom å anvende relativitetsteorien (som baserte seg på empirisk observerte bøyde lysstråler), og ved å løse fremragende logiske formler (gravitasjonskreftene vil uunngåelig sluke en stjerne under en gitt størrelse), kunne han konkludere med noe som ikke var observerbart før etter sin død, men ikke desto mindre vitenskapelige og objektivt korrekt. Som en logisk konsekvens av relativitetsteorien, kunne han vitenskapelig bekrefte (uten å erfare empirisk) teorien om svarte hull (Hawking, 1988).

Til sist vil jeg legge til verdien av å verifisere og falsifisere den innsamlede empiriske dataen. Det er særlig viktig å forsøke å falsifisere gjentatte ganger, i stil alla Karl Popper, til en ubestridelig vitenskapelig oppdagelse gjenstår (om ikke helt sikker, i streng forstand, mener Popper). Det er derimot viktig å ikke forsøke å avkrefte påståtte falsifikasjoner, ved å ha definerte sannheter ut ifra sitt faglige og sosiale paradigme i utgangspunktet. Da bør man heller revurdere selve paradigmet og oppdagelsen (revolusjonær vitenskapsteori). Man må også søke seg til en hermeneutisk tilnærming (forstå historiske hendelser ut ifra sin samtid) og ta høyde for sosialkonstruktivisme (forstå fenomener og vitenskap ut ifra det rådende språkspill og paradigme) for å avdekke mulige menneskelige og sosiale feilkilder (Moum, 2018, s. 107-114).

Gullmedalje NM hifi 2020: Oscar Grimstad, Foss vgs

3) Sitat c)

“Rather than fame, than love, than money, give me truth”. Henry David Thoreau står bak disse veltalte ordene (Thoreau, 1854), og iblant kan jeg ikke gjøre annet enn å si meg enig. Sannhet er det høyest aktede, det fullendte mål. Innsikt i tilværelsen er direkte forbundet med lykke, fordi når vi forstår verden og vårt eget liv, kan vi forandre den til det bedre. Sannheten er pur, den beholder sin renhet i en ellers tilgriset verden full av kvasi-sannheter og løgner med en agenda. Sannheten har intet skjult formål, den er ikke en brikke for maktutøvelse (men kan brukes til det), den har bevart sin edle betydning, fordi den er i seg selv uberørt av menneskets inngripen. Derfor er sannheten verdt å etterstrebe.

Men livsløgner har en også en verdifull funksjon; faktisk vil den kanskje overgå sannhet hva angår å kunne produsere lykke. Det reiser det avgjørende spørsmålet: hva setter man høyest, sannhet eller lykke? Og er man berettiget til å ta det valget på vegne av andre (noe man jo må, etter som de ikke er klar over sin egen livsløgn og dermed ikke kan foreta et valg basert på den viten at det er en løgn)? «Tar man fra et menneske livsløgner, tar man også fra dem selve livet». Glupe ord fra Skiens store sønn, som reiser noen sentrale filosofiske spørsmål: Har de som kjenner sannheten en uinnskrenket rett til å videreføre den? Har sannhet i seg selv en så stor verdi?

Metakognitive fortellinger, som bare er sanne fordi vi alle tror på dem, eksempelvis penger, nasjoner, marked, religion, menneskerettigheter, ideologier, selskaper, etc. er sentrale livsløgn som holder verden i vater. En god del mennesker er nok klar over at mange av disse tingene er menneskeskapte. Likevel velger mange å avvise at det er sosiale og kognitive konstruksjoner, de anser dem for å være selvfølgelige, *sanne*, aspekter ved tilværelsen. Det menneskeskapte kan også være sannhet. Kanskje har det seg slik fordi mennesker har et iboende behov for å innordne verden i oversiktlige mønster, i sannhet og i trygghet. Løgn og massebedrag er ikke disse tingene.

Det er ikke lite som tyder på at vi i dag lever i det som kan kalles et postfaktuelt samfunn. «Jeg sitter på alternative fakta», sa Trumps talskvinne til pressen. Noe lignende sa daværende forsvarsminister Per Willy Amundsen til NRK: «Jeg sitter på fakta som ikke stemmer overens med dine» (kilde). Det er tydelige tendenser i verdensbilde på at det er blitt en stadig mer utbredt mening at «fakta ikke finnes lenger, bare meninger». Det er virkelig en alarmerende utvikling, og jeg mener at selektive fakta er blant demokratiets største trusler. Det er opphav til splid, spredning av feilinformasjon og konflikt - det virker splittende på en verden som lenge har hatt en positiv utvikling i globaliseringens tidsalder. Rester av postmodernismen henger igjen, hvor alle tvholder på egne, selektive fakta og meninger innenfor sitt domene, uten særlig gode utsikter for kommunikasjon, samarbeid og enighet. Habermas kan se langt etter sin kommunikative fornuft i et postfaktuelt samfunn, der alle besitter sine egne begrepsdefinisjoner og feilinformasjon.

Vi må også i alle henseender ta avstand fra postmodernistiske anvendelse av vitenskapen, lik den Feyerabend foreslår, uten noen objektive sannheter. Dette fordi vi prinsipielt er nødt til å tro på noen objektive sannheter, vi er nødt til å være *overbevist* om det, ellers rakner virkeligheten slik vi kjenner den i sømmene. Selv om vi ikke skulle være i stand til å fastsette noen universelle fakta, som gravitasjonsloven eller menneskerettigheter, må vi fortelle oss selv at de eksisterer uavhengig av subjektet, objektivt og ontologisk. Mennesket trenger ikke sannhet for å leve et godt liv, men det trenger å *tro* at det kjenner sannhet for å leve et godt liv.

Gullmedalje NM hifi 2020: Oscar Grimstad, Foss vgs

Kilder:

Moum, T. & Sævareid A. (2018). *Historie og filosofi 2* (2.utg.). Oslo: Cappelen Damm

Torjussen, L. (-). «Herredømme frå Homer til Hollywood». I *Klassekampen*.

Linneberg, A (2019). «Anklagen mot Herredømme. I *Klassekampen*, s. 32-33.

Thoreau, H. (1854). *Walden*.

Hawking, S. (1988). *A brief history of time*.

Lowy, Michael (2009). «Theodor W. Adorno, eller fornuftens pessimisme». I *Vagant*.

Bondevik, H. & Bostad, I. (2007) *Tenkepauser – filosofi og filosofisk refleksjon 1* (2. utg.).
Otta: Akribe